

CYBERNETICS, SOCIOMETRY, MICROSOCIOLOGIE

Nurettin Şazi Kösemihal

İnsan, varlığını korumak için en eski çağlardan beri iki çevreye uymuştur. Bunlardan biri: toprağıyla, deniziyle, dağlarıyla, tepeleriyle, fırtınalarıyla, seliyle, nebatlarıyla, hayvanlarıyla tabiat, biri de: ferd, zümre, sınıf, toplum olarak insanlardır.

Gerçekten insan yeryüzüne geldiği gündenberi karnını doyurmak, barınmak için bir yandan karada, denizde türlü hayvanlarla, canavarlarla, fırtına, sel, tufan gibi türlü tabiat güçleriyle, bir yandan da ferd, ya da toplum olarak birbirleriyle boğuşmuş durmuş.

Sanki bu iki çevre yetmiyormuş gibi, şu son yüz elli yıldan beri insanlığı gittikçe artan bir hızla üçüncü bir düşman daha sarmakta. Hem de insan oğlunun kendi eliyle yarattığı bir düşman bu. Özellikle XVIII inci yüzyılın son yarısında makinenin icadından sonra beliren türlü aletleri, makineleri, standartlaşmış kültür araçlarını anlatmak istiyorum. Gerçi makinenin icadından önce de insanlar bir çok alet bulmuştu, ama bunlar şu son yüz yılların yenilikleri karşısında pek sönük kalır.

Bilindiği gibi insan kafasından çıkan bu ilkel ya da gelişmiş aletlerin, makinelerin, kültür araçlarının hepsine birden otuz, otuz beş yıldan beri «Robot» deniyor. Polonezce «Robota» kelimesinden gelme, «çalışmak» demekmiş. Bu terimi 1921 yılında ilk kullanan da Carl Czapek. Bundan başka «teknik hayvan» anlamına gelen bir de «Zoomate¹» terimi var. Bu belki de «Robot» tan daha uygun, ama nedense tutunamadı.

İnsanın yarattığı bu robotlar bir çok özellikler taşır. Kullanışa göre yararlı, zararlı, yapıcı, yıkıcı olurlar. Meselâ bıçak çok işimize yarıyan bir alettir, ama kötüye kullanılırsa bizi yaralayan, öldüren bir düşman kesilir.

¹ J. L. Moreno «Who Shall Survive» 1953, sahife 599.

Robotların gerçi bize yardımları sonsuzdur, bizi bir çok zahmetli işlerden kurtarır ama beri taraftan bizi tembelliğe sürükler, yaratma gücümüzü zayıflatır.

Robotlar insanların gücünü kat kat aşan çok daha ince, çok daha dakik işler de görür. Meselâ kitap, radyo, televizyon düşünceyi uzaklara götürür. Top, tüfek, atom bombası uzaklardan yakar yıkar, yok eder. Kitap da öyle, bir kere basıldı mı her tarafa yayılır, her çeşit insanın eline düşer. Robotlar nisbi bir ölümsüzlüğe de ulaşmış sayılırlar. Meselâ bir kitap, bir film, insanlardan çok daha uzun ömürlü değil midir? Robotların seri halinde imale elverişli olduklarını da unutmuyalım. Bir film, bir kitap sonsuz şekilde basılabilir.

Bugün bu robotlar dünyamızı inanılmıyacak derecede sarmıştır. Denebilir ki: İnsanlık hiç bir zaman bugünkü kadar yayılmış bir robotlar dünyasıyla çevrilmemişti. Görünürde hiç bir engel olmadığına göre bunlar günden güne daha da artacaktır.

Peki ama bizi binbir zahmetli işten kurtaran, bize bu kadar yararı, yardımı dokunan, gücümüzün yetmediği işleri gören bu robotları niçin kendimiz için bir tehlike, bir düşman sayıyoruz?

Dünyamızı bir anda tuzla buz edecek atom bombası gibi robotlardan mı ürküyoruz dersiniz? Sanmıyorum, çünkü insanlığı toptan yok edecek, köktünden kazıyacak bu robotlarla hiç kimse oynamıya cesaret edemeyecektir. Ama ne yazık ki bu yolda insan sevgisi gibi yüksek ahlâk duyguları değil de, korku denen o sindirici heyecan, insanlığın cankurtaranı olacak.

Yoksa hesap makineleri gibi gittikçe gelişen, çoğalan, türlü robotların günün birinde düşünceyi öldürmesinden mi korkuyoruz? Hayır, bu da değil, bu türlü makinelerden de hiç bir korkumuz olamaz. Çünkü bunlar şuurumuzun ancak yüzü ile, dış kabuğu ile ilgili işleri görebilir. İnsan şuurunun derinliğini teşkil eden kendiliğindenliğe (spontanéité) yaratmağa hiç bir zaman ulaşamaz. Öyle sanıyorum ki bu türlü aletler ne kadar gelişirse gelişsin, ne kadar çoğalırса çoğalsın insanın yaratıcı gücünü öldürmesi şöyle dursun, tersine büsbütün canlandıracaktır. Mekanik işlerini bu makinelere devreden, yükünü hafifleten bir şuurun dikkatini yaratma gücünde toplaması daha kolay olmaz mı?

Öyleyse nereden geliyor bu korku? Herhalde robottan değil. Gerçekten insan robottan yılmıyor, robotlaşmaktan, daha doğrusu yaratma gücünün makineleşmesinden, robotlaşmasından korkuyor. Yaratmanın en büyük düşmanı tekrardır, alışkanlıktır. İşte insan günün birinde yaratmayı öldürecek böyle bir alışkanlığa, böyle bir makineleşmeğe uğramaktan ürküyor. En büyük korkusu bu.

Tabiatın bize hediye ettiği bu eşsiz cevherin değerini bugüne kadar bir türlü anlıyamamışız. Maddeyi kavramak, makineleri mükemmelleştirmek için verdiğimiz emeğin binde birini yaratıcı gücün incelenmesine harcasaydık, yepyeni bir kültür çağı açmış olurduk². Ama bugün: ya yaratıcı bir varlık olarak tutunmak, ya da robotlaşmak yolunu seçmek durumuyla karşı karşıyayız.

Bugün robotlaşmaktan sıyrılmak yaratıcı bir varlık olarak tutunmak istiyorsak bilime başvurmaktan başka çaremiz yoktur. Yaratıcı gücü, bilimin kırk kırk yaran metoduyla inceleyip mekanizmasını kavramadıkça da robotlaşmak tehlikesinden kurtulmak mümkün olmayacaktır.

Şu son yüz elli yıl içinde çeşitli adelerin, makinelerin standartlaşmış kültür araçlarının, bir kelimeyle robotların dünyamızı inanılmıyacak bir hızla sarması, insanla robotlar arasındaki münasebeti inceleyen iki yeni bilimin belirmesine sebep oldu: «Cybernetics» ve «Sociometry.»

İkisi de Amerika Birleşik Devletlerinde doğdu. Cybernetics çok yeni. 1947 de ortaya çıktı. Bir çok kurucuları arasında en önemlisi «Massachusetts» teknoloji enstitüsü matematik profesörü Norbert Wiener'dir. «Sociometry» biraz daha eski, yirmi beş yıl kadar önce doğdu. Kurucusu Moreno, tıp öğrenimi ve psikiatri uzmanlığını Viyana'da yapmış, 1925 yılında da Amerika'ya göç etmiş bir hekim.

«Cybernetics» insan bedeninin, daha geniş anlamıyla organizmaların işleyişiyle makinelerin işleyişi, kısası hayvanla makine arasındaki münasebeti inceleme merakından doğmuşsa, «Sociometry» insan ruhunun, insan şuurunun, özellikle insandaki yaratma gücünün makineleşmesi, robotlaşması korkusundan ortaya çıkmıştır.

Cybernetics

«Norbert» Wiener bundan on yıl kadar önce 1947 de ortaya attığı «Cybernetics» terimini eski Grekçedeki «Kybernetes» kelimesinden almış. Kılavuzluk etme, yol gösterme anlamına geliyor³. Halbuki robot yol gösteremez, sadece gösterilen yolda gidebilir. Hiç bir robot, hiç bir otomat gerçek bir yol gösterici yani yaratıcı olamaz.

«Sociometry» nin kurucusu Morenoya gelince: Robotların yapısını ve iş-

³ G. - T.H. Guillaud «La Cybernétique», 1957, sahife 6-8.

² Moreno «Who shall Survive», 1953, sahife 596.

leyişini canlılarınkine benzettiği için robot yerine «Zoomat» terimini ileri sürüyor. Bunlarla uğraşan bilime de «Cybernetics» değil de «Zoomatics⁴» denmesini daha doğru buluyor.

Şüphe yok ki makine ile organizma arasındaki benzerlik gözönünde tutularak ileri sürülen «Zoomatics» terimi yol gösterme anlamına gelen «Cybernetics» den çok daha uygun, çok daha başarılı. Ama nedense «Zoomat», «Zoomatics» terimleri değil de «Robot», «Cybernetics» terimleri tutunmuştur.

Başta Descartes olmak üzere, Condillac, Claude Bernard ve daha bir çokları «Cybernetics» in habercileri sayılabilir. Bilindiği gibi daha XVII nci yüzyılda Descartes hayvanla makine arasındaki benzerliğe işaret etmiştir. XVIII inci yüzyılda Condillac da öyle. Daha sonraları XIX uncu yüzyılda modern biyolojinin kurucusu Claude Bernard da bakınız ne diyor: «Sinir sistemi fizik ve mekanik bir cihazdan başka bir şey değildir, yalnız bu mekanizma biraz daha karmaşık (Complexe) dir. Sinir organları da, makineler de aynı kanunlara bağlıdır. Onun için ikisi de aynı teorilere bağlanabilir, aynı metodlarla incelenebilir.

İşte çok eski olan bu düşünceyi gerçekleştirmek, biyoloji bilimleriyle fizik ve matematik bilimlerini birbirine yaklaştırmak teşebbüsü ancak İkinci Dünya Savaşından birkaç yıl önce başlayabiliyor.

O tarihlerde Harvard Üniversitesine bağlı farklı bilimlerle uğraşan bir avuç bilgin her ay Boston'daki «Vanderbild Hall» da akşam yemeği için yuvarlak bir masa etrafında toplanmayı adet edinmişlerdi⁵. Yemekten sonra içlerinden biri bilim metodu üzerine konuşuyor, arkadan da tartışmalar başlıyordu. Böylece farklı alanlar üzerinde çalışan bu bilginler, disiplinlerini birbirine yaklaştıran müşterek noktaları araştırmak alışkanlığını kazandılar.

Bir gün, bir eski öğrencisi, Nobert Wiener'i bilim tarihinde çığır açacak bu yuvarlak masa toplantısına götürüyor. Toplantıları fizyolojist Rosenblueth tertiplemekte. İşte Wiener, Rosenblueth ile burada tanışıyor. Hemen anlaşılıyorlar, ikisi de bu toplantılarda: bilginlerin derinliğine giden ama gittikçe daralan bir alana hapsedildiklerini bu yüzden de birbirleriyle anlaşamaz hale geldiklerini hemen fark ediyorlar. İçlerinden bazıları da gerçi farklı disiplinlerin karşılaştıkları bir müşterek alanın bulunduğunu seziyorlardı. Ama öylesine tekmiklerinin dar çerçevesine sıkışmışlardı ki, incelemelerini bir türlü daha ileri-leri götürüyorlardı. Çeşitli bilimlerin kavuşak noktasında bulunan bu el

⁴ Moreno, «Who shall Survive», kitap VI, sahife 599.

⁵ Pierre de Latil «Introduction à la Cybernétique, La Pensée Artificielle», 1953, sahife 14 - 16.

değmemiş alan fizyolojist Rosenblueth ile matematikçi Wiener'in dikkatini çekiyor. Böylece çeşitli bilimler arasında köprüler kuracak olan «Cybernetics» biliminin alanı, kurucularının kafasında ağır ağır ışığa kavuşmuş oluyordu. Ama o sıralarda İkinci Dünya Savaşı patlak verip de ortaya bu konu ile ilgili tamamiyle pratik bir takım meseleler çıkarmasaydı, bütün bunlar belki de teorik bir takım fikirler halinde kalmak sınırını aşamıyacaktı.

Gerçek savaş hazırlıkları kadrosunda çalışan Nobert Wiener ile Julian Bigelow'dan uçaklar için tam isabetle nişan alacak bir alet isteniyor.

Bilindiği gibi, uçakların hızı ihmal edilemeyecek bir dereceye ulaştığından beri artık nişan doğrudan doğruya uçağa değil de uçakla merminin karşılaşacakları noktaya alınmaktadır. Uçakları, topları, robotlar idare etseydi mesele kalmazdı. Uçakla merminin hızlarına göre çarpışacakları noktayı hesaplayan aleti bulmak kolaylaşırdı. Ama pilot da insan, nişancı da.... İkisinde de düşünce var. Uçağa ateş edilir edilmez pilot hemencecik ya hızımı, ya da yönümü değiştirecek. Nişancı da pilotun böyle davranacağımı önceden kestirecek elbet. Demek bu sadece basit bir matematik meselesi değil, bir psikoloji meselesi de.... Öyle bir makine lâzım ki: Hem uçakla merminin hızlarına göre karşılaşacakları noktayı hesaplasın, hem de pilotla nişancının psikolojik tepkilerini hesaba katsın. Gerçi Wiener ile Bigelow bu makineyi bulamadılar, ama insanlığa mekanik, nöroloji, psikoloji arasındaki boşluğu dolduran yepyeni bir bilim getirdiler. «Cybernetics» i yarattılar.

Wiener'in 1948 de Paris'te İngilizce olarak bastırıldığı «Cybernetics» adlı kitabının ilk baskısı altı haftada tükeniverdi. İkinci, üçüncü baskıları da öyle.. 1949 da dördüncü baskısına başlandı, hem de eser baştan aşağı matematik formülleriyle doluydu. «Cybernetics» devrimi biraz önce de belirttiğim gibi ta Descartes zamanından beri zihinleri kurcalamasaydı; yüzyıllardan beri birbirinden bağımsız olarak çalışan madde ve hayat kutuplarının her biri büyük bilgi yığınlarıyla dolup taşmasaydı, bir kitabın kıvılcımı bu derece şiddetli bir patlayışla dünyamızı sarar mıydı hiç?

Şimdiye kadar yeni fikirler, yeni teoriler hep Avrupa'da doğar, Amerikalılar da daha ziyade bunları tatbik ederler. Ama şaşılacak şey «Cybernetics» alanında roller ilk defa tersine çevriliyor!. Teorisi Birleşik Devletlerde, tatbiki da Grey Walter'in elektronik kaplumbağaları ve psikiyatrist Ashby'nin Homeostat aletiyle daha ziyade İngiltere'de, Avrupa'da gelişiyor. Başka bir deyimle canlı ile makine arasında bir köprü kurmağa çalışan «Cybernetics» in canlı tarafını Amerika, makine tarafını da Avrupa tutuyor.

⁶ Norbert Wiener «Cybernetics or Control and Communication in the Animal and in the Machine», 1948.

Grey Walter'in kaplumbağaları, ışıkla beslenen ışığı elektriğe çeviren, bununla da akümülatörlerini dolduran bir takım makineler. Karnı ışıklı doyunca yani akümülatörünü doldurunca artık ışık değil de şöyle dinlenecek hafif aydınlık bir yer arar. Ama bu yeri ararken kendi gücünü kullanır, daha doğrusu akümülatörünü boşaltır. Acıkmaya başlar, yeniden av peşine ışık aramaya başlar. Hayvanlar da tıpkı bu elektronik kaplumbağa gibi ömrünü av ile dinlenme arasında geçirmez mi?

Kaplumbağa ışık avına çıkarken daha başka marifetler de gösterir. Mese lâ önüne bir engel çıktı mı geri çekilip sağa sola yönelerek kendini ışığa götüreceği yeni bir yol arar. Engelin yanından geçerek ışığa yaklaşır, fazla gelince geri çekilir, doyunca da yeniden dinlenecek az ışıklı bir yer aramağa koyulur.

Britanyalı psikiatr Ashby de canlı varlıkların temel vasıflarından birini yerine getiren bir alet yapmıştır. «Homeostate» denen bu alet tıpkı canlı varlıklar gibi dış ve iç çevrede meydana gelebilecek değişikliklere kendini ayarlayabilmektedir. Canlıların bu özelliğini Fizyolojist Walter Cannon'un ortaya attığı «Homeostasie» terimiyle anılır.

Hayvan ile makineyi yaklaştırmaya çalışan «Cybernetics» hiç şüphe yok ki bir yandan kendi icad ettiğimiz ve çok iyi bildiğimiz makineler yoluyla hayvanların esrarlı mekanizmalarını kavramamızı kolaylaştıracak, bir yandan da canlıyı taklit yoluyla makinelerimizi mükemmelleştirmeye ve geliştirmeye yarayacaktır.

Ama kendi yarattığımız makineler ne kadar mükemmelleşirse mükemmelleşsin, ne kadar canlı varlıkların mekanizmasına yaklaşırsa yaklaşınsın, hiç bir zaman insanı insan kılan o yaratıcı gücün, o yaratıcı kendiliğinden en ufak bir zerresine bile ulaşamayacaktır.



Sociometry

«Sociometry» bundan yirmi beş yıl önce Amerika Birleşik Devletlerinde doğmuştur. Kurucusu tıp öğrenimini ve uzmanlığını Viyana'da yapmış bir psikiatr. Adı Moreno. 1892 de Bükreş'te doğan Moreno tıp bilgisini felsefe kültürüyle desteklemeyi de ihmal etmemiş. Freud'den başka özellikle Bergson, Marx ve Alman fenomenologları üzerinde hayli kafa yormuş, 1925 yılında da Amerika'ya göç etmiştir.

Hayata bir psikiatr olarak atılan Moreno yepyeni bir sosyoloji akımının «Sosyometry» nin kurucusu olmuştur. Freud nasıl psikiatriden psikanalize, psi-

kolojiye geçmişse; Moreno da psikiatriden «Sociometry» ye yani Sosyolojiye geçmiştir.

Moreno delikanlılığında meslek seçerken de epeyi bucalar. İlk din adamı olmağa niyetlenir. Tanrı bilimine (Théologie) merak sarar, neden sonra pozitif bilimde karar kılar. Moreno'nun bilimle din arasında bocalıyan bu kararsız çağı «Sociometry» nin ana konusu olan yaratıcı gücün, yaratıcı kendiliğindenliğin (Spotanéité créatrice), içine nasıl doğduğunu anlatması bakımından dikkate değer. Kendisine göre: Tanrı bilimin başlıca amacı, Tanrı denen o en üstün varlığı tanımaktır. Bu ulu varlığın, bu büyüklü kaynağın başlıca vasfı da kendisine yaratıcılık olarak görünmekte...

¶ Moreno bu konu üzerinde kafasını yorarken, günün birinde birdenbire ruhunda devrim yaratan yepyeni bir fikir doğuverir. O andan itibaren, yaratıcı gücü benliğinde taşıyan insan gibi çok yakın bir varlık dururken onu uzaklarda aramanın mânasızlığını anlar. Böylece göklerden yere, Tanrıdan insana, bugünün insanına, her bir insanın benliğine iner, Tanrı bilimden pozitif bilime geçer⁷.

Moreno'ya göre yaratıcı güç insan ruhunda henüz «embrion» halindedir. Ama bu gücün gelişme imkânı sonsuzdur. Bugün insanın elinde bu gücü türlü engellerden sıyrarak hürlüğe ulaştıracak bir tek yol vardır: Bilim.

İşte Moreno'nun «Sociometry» si yirmi beş yıldan beri küçük zümrelerde insanla insan arasındaki münasebeti yepyeni bir deneyleme («experimentation») metoduyla inceliyerek, tabiatın insana hediye ettiği bu eşsiz cevherin, yaratıcı kendiliğindenliğin mekanizmasını kavramağa çalışmaktadır.

Moreno «Kim kalacak» adlı eserinin Fransızca çevrisi için hazırladığı «Önsöz» de şu son yüz elli yıl içinde sosyal bilimlerin üç büyük akım halinde geliştiğini belirtmektedir. Bunlardan biri Fransa'da Auguste Comte'un kurduğu, Dürkheim'in geliştirdiği sosyoloji, biri Marx'ın bilimsel sosyalizmi ise, biri de «Socometry» dir. Kendisine göre bu üç akımı farklı coğrafya bölgeleri ve farklı kültür çevreleri doğurmuştur. Sosyoloji Fransa'da, Sosyalizm Almanya ile Rusya'da gelişmişse, Sociometry Birleşik Devletlerde gelişmiştir.

Sosyoloji bütün sosyal bilimleri içine alacak bir kadro kurmağa çalışmıştır. sosyalist doktrin proleterya devrimini hazırlamağa yönelmiştir. «Sociometry» nin başlıca amacı da: sosyal bir varlık olarak insanı ölçmek, açıklamaktır.

Moreno'ya göre: Amerikan sosyolojisi, orijinalliğini ancak «Sociometry» nin kuruluşundan sonra gösterebilmiştir. «Sociometry» den önce Amerikan

⁷ J. L. Moreno «The Theater of Spontaneity» Beacon House, Newyork, 1947. (Bu kitap 1923 de «Stegreif theater» adıyla Almanca olarak yayımlanmıştır.)

sosyolojisi geniş ölçüde Comte, Spencer, Darwin gibi düşünürlerin etkisi altındadır. Bunu Lester Ward, Giddings gibi başlıca Amerikan sosyoloğlarında görmek mümkündür.

Gerçi «Sociometry» nin de kökleri Avrupaya uzanır, kurucusu da Avrupa'da yetişmiştir, ama gelişmesi için Birleşik Devletlerin iklimi lâzımdı.

Gerçekten Birleşik Devletler «Sociometry» incelemelerine çok elverişlidir. İlk orada küçük zümreler bağımsızdırlar, başına buyruktur, onun için de üzerlerinde orijinal deneyleme (éxperimentation) larda bulunmak daha kolaydır, sonra küçük zümrelerin kendiliğindenliğini, yaratıcılığını engelleyen katoliklik, akılcılık Marx'çılık gibi büyük ideolojiler hâkim değildir. Özellikle Birinci Dünya Savaşından sonra bu türlü bağımsız zümreler büyük bir hızla gelişmiştir. Nihayet Amerika, millî kültürü bakımından çok şiddetli bir bütünlük, bir tamamlanma ihtiyacı içindedir. İşte «Sociometry» birlik ve benliğin zayıf olduğu sosyal alanlarda, küçük zümrelerin hürlüğünü, yaratıcılığını, kaybetmeden onları birliğe ulaştırmaya çalışır⁸.

«Sociometry» her şeyden önce, bütün sosyal olaylara tatbik edilebilecek yepyeni bir metod getirmektedir. «Nicel - Nitel» (Quantitatif - Qualitatif) diyebileceğimiz bu metodla sosyal olayları öldürmeden, canlı halde ölçüye vurmak mümkün olmaktadır.

Gerçi sosyoloji bugüne kadar sosyal olayları ölçüye vuran istatistik gibi türlü teknikler kullanmıştır. Ama bunlar sosyal hayatın o kaynaşan, canlı, hareketli, yenilik getirici tarafını değil de ancak olmuş bitmiş, donmuş, katılmış, canlılığını kaybetmiş, ölü tarafını ölçüye vurabilmiştir. Halbuki bugün Moreno'nun bulduğu psikodrama, Sodyodrama, Sosyometrik test gibi yeni teknikler, sosyal olayların canlılığını, niteliğini (qualité) kaybetmeden ölçüye, niceliğe (quantité) vurmaktadır.

Bu metod gözlemci (observateur) kavramına da yepyeni bir görüş getirmektedir. Sosyolog artık sosyal olayları dışarıdan seyreden pasif bir gözlemci olmaktan çıkmakta, sosyal hayatın içine giren, sosyal drama katılan bir aktör, aktif bir unsur olmaktadır.

«Sociometry» yalnız yeni bir metod değil, yepyeni bir dünya görüşü de getirmektedir. İnsanda yaratıcı kendiliğindenliği ilk plâna alan, insanlığı da her şeyden önce bir yaratıcılar birliği sayan bir görüş bu⁹.

⁸ J. L. Moreno «Fondements de la Sociometrie», 1954, Paris. «Fransızca baskısına önsöz, sahife VII - XIV», «Who shall Survive», 1953, sahife 12 - 21.

⁹ J. L. Moreno «Who shall Survive», Kitap I, sahife 39 - 48. Daha sonra bu teori-den bahsedilecektir.

Moreno «Kim Kalacak¹⁰» adlı eserinin son bölümünde gelecekte yeryüzünde tutunması gereken insan tipi üzerinde durmaktadır.

Kendisine göre: «Eugénisme» tohumları türlü şekillerde birleştirmekle, bir takım melezleştirmelerle insanların kusursuz doğacaklarını, böylece dünyanın kahramanlarla, azizlerle, Grek Tanrılarıyla dolacağını hayal eder. «Eugéniste» lerin bu hayalleri gerçekleşseydi, dünyamız gerçekten birdenbire değişmiş, güzelleşmiş, eşsiz bir Tanrılar dünyasına çevrilmiş olurdu. Ama bu yeni dünyanın, Siegfried «mythos» unda olduğu gibi, ölüm darbesinin tesirli olabileceği bir zayıf noktası olacaktı. Bu öyle bir tragedya dünyası olacaktı ki: orada güzellik, kahramanlık, bilgelik (sagesse) çabasız elde edilmiş olacaktı, insanlar en mütevazı şartlardan en yüksek katlara ulaşma sevincinden yoksun kalacaktı. Kısacası yaratma, hayat boyunca ferdi çabaların etkisiyle değil de, doğumla beraber bitmiş olacaktı.

«Machinisme» e «technologisme» e gelince: Bunlar böcek toplumları gibi ahenk, sağlamlık, verim bakımından belki mükemmel insan toplumlarının belirmesini sağlayacak: ama beri taraftan insanları makineleşmeye, robotlaşmaya sürükliyerek kişiliği, yaratmayı kökünden yıkacak.

Bu görüşlerin ikisi de insanı, insanlığından sıyırmak ister. «Eugénisme» doğumdan önce, «Machinisme» de donmuş, katılaşmış bir yol tutarak, insandaki yaratıcılığı yok etmeğe çalışır. «Eugénisme» belki insanlığın sağlığını, teknoloji de konforunu sağlar, ama bunların hiç biri yer yüzünde tutunması gereken yaratıcı insan tipini korumağa güçlü değildir. Bunu ancak ve ancak yaratıcı kendiliğindenlik temeline dayanan «Sociometry» başarabilir.

İnsan niçin robot yaratır:

Moreno'ya göre insan ırkı biri canlı biri de cansız iki varlık yaratmakta: Çocuk, robot. Çocuk kadınla erkeğin birleşmesinden doğmuşsa, robot insanla tabiatın birleşmesinden meydana gelmiştir. Onun için insanla robot arasında bazı benzerlikler görülürse buna şaşmamalı, ikisinin de babası birdir, üvey kardeşler, aralarında da kardeşlere has o acayip ve derin rekabet vardır.

Beri taraftan annelerinin bir olmamaları, bu iki kardeşi birbirinden uzaklaştırmakta, aralarında derin bir fark doğurmakta. Gerçekten robotlarda insanın özelliğini teşkil eden, kendiliğindenliğin (spontanéité), yaratıcılığın (creativité) nin en ufak bir zerresine bile rastlanmaz¹¹.

Bu «kendiliğindenlik - yaratıcılık» özelliği dışında robotlarımız, çocuklarımızdan çok daha becerikli, çok daha kusursuz, çok daha mükemmeldir.

¹⁰ J. L. Moreno, «Who shall Survive», kitap VI, sahife 596 - 599.

¹¹ J. L. Moreno, «Who shall Survive», kitap VI, sahife 603.

Biyolojik hayat mükemmellik peşinde koşan insanı, hep hayal kırıklığına uğratmıştır. İnsanoğlu çocuklarından umudunu kesince, var gücüyle robotlara sarılmış, umduğunu onlarda aramış.

Böylece insan gittikçe bu robotlara, bu donmuş katılaşmış kültür örnekleri dünyasına kapanmakta, teknik alanda olduğu kadar kültür alanında da her şeyden önce verime bakmakta, kendiliğindenlik, yaratıcılık gibi en değerli değerlerinin işleyişini de ihmal etmektedir. İşte bu yıkıcı eğilimlere karşı Moreno bir taraftan zümrelerdeki kendiliğindenliği deneyleme (experimentation) metoduyla araştıran «Sociometry» yi, bir taraftan da kendiliğindenlik eğitimi verecek olan «Sociatry» yi kurmuştur.

İkinci Dünya Savaşında birdenbire karşımıza dikilen atom bombası gibi korkunç bir robot, iki cephe halinde boğuşan, birbirini yiyen insanlığa eşsiz bir ders verdi. İnsanlığı bir anda tuzla buz edecek bu korkunç robot insanlık kuruldu kurulalı sürüp giden, âdeta müzminleşmiş savaş rüyasından bizleri uyandırdı. İnsanlığı yıkan, yok eden savaşların çılgınlığını ortaya koydu.

Peki, eski çağlardan beri insanlık tarihinde küçük çapta örneklerini gördüğümüz robotlar yanında önümüze dikilen bu dev icat karşısında ne yapacağız?

Moreno'ya göre bu mesele ne öyle koruyucu robotlar yapmakla, ne de uluslararası polis, ya da kontrol teşkilâtı kurmakla çözülecek gibi değil. Bu tehlike karşısında durumu soğukkanlılıkla ele almak, makinelerin, robotların ortaya konmasındaki derin sebepleri metodlu bir şekilde araştırmak, başka bir deyimle bilime başvurmak¹², insanlar arasındaki münasebetin, özellikle kendiliğindenliğin, deneyleme (experimentation) yoluyla köklerini araştıran «Sociometry» yi ve robotları inceleyen «Cybernetics» i kurmak gerekir.

İnsan niçin robot yaratmak ihtiyacını duyar? «Sociometry» nin kurucusu Moreno'ya göre: Belki de geçmişte Tanrı ihtiyacını doğuran sebeple, şimdi robot ihtiyacını doğuran sebep birdir. Gerçekten bizler Tanrının robotları sayılırız. Onun için Tanrı karşısındaki durumumuzu anlayabilirsek, robotların da insan karşısındaki durumunu kavramış oluruz.

Tanrı nasıl yaratmasını tamamlamak için yardımcılarına başvurduysa, insan da kendi çapında mütevazı icatlarını tamamlamak için yardımcılarına başvurmuştur. Bu yardımcıları da robotlardır.

Hayvanlar türlerini korumak için robota başvurmazlar, sadece çoğalmakla yetinirlerdi. İlk insanlar da öyle... ama sonraları bu «biyolojik robot» diyebileceğimiz canlılar, çocuklar bizleri doyuramamış.

Moreno insandaki kendiliğindenliği bilim metoduyla analiz ederken, in-

¹² J. L. Moreno, «Who shall Survive», kitap VI, sahife 601.

sanları robot icadetmeye sürükleyen derin sebepleri de araştırmayı ihmal etmemiş.

Moreno'nun doğan çocuklar üzerinde yaptığı incelemeler göstermiştir ki: Bir canlıda kendiliğindenlik ne kadar zayıf olursa, başkalarının kendiliğindenliğine ihtiyacı o kadar artar. Gerçekten yeni doğan çocuklar başkalarının kendiliğindenliğiyle, daha doğrusu iğreti bir kendiliğindenlikle yaşar. Çocuk çığı basınca onu kucaklarına alan, besleyen, okşayan, her an emirlerine hazır olan kimselere, Moreno «yardımcı ego» diyor. Bu «yardımcı ego» dan da, meselâ ana babanın kişiliklerinin bütününe değil de, sadece çocuk için üzerlerine aldıkları rolü anlatmak istiyor. Bu rolün dışında olan her şey çocuğu ürkütmektedir. Onun için çocuğa bakan kimselerden biri bu rolünün dışında fazlaca bir kendiliğindenlik gösterdi mi, çocuk bundan rahatsız olur. Çocuk bu «yardımcı ego» larından her an tam bir mükemmellik bekler, ister ki bu yardımcı ego'lar kendiliğindenliklerini hep emirlerine hazır tutsun, kendi özel işlerine harcamasın, çocuk bunu hiç hoş görürlükle karşılamaz.

İşte bu «yardımcı ego» Moreno'ya robot meselesini çözecek bir anahtar vermektedir.

«Yardımcı ego» kendiliğindenliğin bütününe çocuğun emrine hazır buldursaydı, çocuğu tatmin edebilirdi, ama o zaman da «yardımcı ego» nun insanlığından ayrılması gerekirdi. Çocuk aradığını etrafındaki insanlarda bulamayınca kendine daha sağlam bir yardımcı ego aramağa koyulur. Onu da oyuncak bebeklerde bulur. Oyuncak bebeklerin çocukların kızdıracak hiç bir kendiliğindenlikleri yoktur. Çocuk bu oyuncak bebeklerin yarı gerçek yarı mekanik dünyasında mutlak bir hâkim kesilir. İşte çocuk, dilediği gibi elinde evirip çevirdiği bu bebek oyununda robot zevkini almıştır. Çocuk, öteki çocuklar, büyükler karşısındaki bağımsızlığını, hürlüğünü bu oyuncak bebeklere borçludur¹³.

Moreno bir incelemesinde de, bebek oyununun çocuğu nasıl, hayvan ve insanları da robot gibi kullanmağa alıştırdığını göstermektedir¹⁴.

«Sociometry» Metodları:

A) Sociometry testi: Sosyometrinin çeşitli tekniklerinden yalnız en önemli gördüğümüz üçünü gözden geçireceğiz. Sosyometri testi¹⁵, Psikodrama, Sosyodrama.

¹³ J. L. Moreno, «Who shall Survive», kitap VI, sahife 602 - 603.

¹⁴ J. L. Moreno, «To a Curriculum of an Impromptu play school, Impromptu Magazine No. 2», 1931, Beacon House, New-York.

¹⁵ Sosyometrinin kullandığı daha bir çok testler vardır: Duygusal yayılma testi, Tanışma testi, Rol testi v.s.

Moreno'ya göre Sosyal dünyayı: Dış toplum, Sosyometrik «matrix» ve sosyal gerçeklik (realité) diye üç boyuta ayırmak mümkündür. Moreno bu üç boyuta «Trichotomy¹⁶» adını veriyor. Dış toplum deyince insan toplumunu teşkil eden büyük küçük, resmî olmıyan, gözle görülür, elle tutulur bütün zümreler anlaşılır. Sosyometrik «matrix» toplumunun makroskopik gözleme elverişli olmıyan ancak sosyoemtrik analizle kavranabilen tarafıdır. Sosyal gerçeklik (realité) de bu ikisinin çatışmasından meydana gelen sentezdir. Ne dış toplum ne Sosyometrik «matrix» yalnız başlarına var olamazlar, bunların birbirleriyle çatışmaları da, tarih boyunca görülen fiilî sosyal dünyayı teşkil eden dinamik sosyal zümreleri, yani sosyal gerçekliği meydana getirir.

Meselâ bir ilkokulda idare, çocukları filân, ya da falan sınıfa yerleştirmiştir. Sınıfta oturacakları yerleri de öğretmenleri göstermiştir. İlk bakışta hemen göze çarpan bu resmî sınıflar, dış toplumu teşkil eder. Ama belirli sınıflarda birlikte oturmaya zorlanan bu çocuklar sosyometri testine vurulunca isteklerinin bambaşka olduğu anlaşılır. Bu resmî sınıfların altında isteklerin, sevgilerin, sempatilerin, antipatilerin duygusal (affectif) bağlarıyla örülmüş ağlar kendini gösterir. Bu ağlar, fiilî sınıf zümresinden büsbütün farklı bir takım gruplaşmaların, sınıfların için için kaynaştığını ortaya koyar. İlk bakışta gizli kalan, ancak sosyometri testiyle kavranabilen, bu gruplaşmalarda bakarsınız filân sınıftaki çocukların çoğu kendi resmî sınıflarındaki çocuklarla değil de diğer resmî sınıflardaki çocuklarla arkadaşlık etmekte, oynamakta, gezmekte.... Resmî sınıfların altında istek, sevgi, sempatiye dayanan bu gruplaşmalar Sosyometrik «matrix» i teşkil eder. Dış toplumla, Sosyometrik «matrix» in çatışmaları da Sosyal hayatın gerçek oluşumunu (processus) meydana getirir. Dış toplumla Sosyometrik «matrix» arasındaki bu çatışma ne kadar şiddetli olursa, sosyal gerçekteki gerginlik de o kadar fazla olur.

Meselâ bir okul zümresinde sosyometri testi bakınız nasıl yapılır: Deneylemeci, sınıfa girer çocuklara şöyle der: «Sınıfta hepiniz öğretmeninizin gösterdiği yerde oturuyorsunuz. Yanınızda oturan arkadaşınızı siz seçmediniz. Şimdi sağınızda, solunuzda oturacak kız, ya da erkek arkadaşlarınızı seçmeyi size bırakıyoruz. En çok istediğinizin adını en başa yazınız, sonra sırayla ikinci geleni yazarsınız. Etrafımıza iyice bakın, kimleri seçeceğinizi kestirin. Şunu da bilin ki ara tatilinden sonra seçtiğiniz arkadaşların yanınızda oturmaları mümkündür.»

Seçmek için bir dakikalık bir zaman verildikten sonra, çocuklardan seçtiklerini yazılı olarak bildirmeleri istenir. Deneylemeci çocukların arasına karışarak çocukların işlerini kolaylaştırmaya çalışır.

¹⁶ J. L. Moreno, «Who shall Survive», kitap I, sahife 79.

Yatılı okul, suçlu çocuklar yurdu, işçi sitesi gibi kurumlara gelince, test farklı bir şekil alır. Deneylemeci kurumda bulunanların hepsini bir araya toplar ve onlara şunları söyler:

«İdarenin emriyle her biriniz bir takım arkadaşlarla filân, yada falan pavyonda birlikte oturuyorsunuz. Aynı evde oturduğunuz insanları siz seçmediniz, onlar da sizi seçmedi. Şimdi size aynı evde birlikte oturmak istediğiniz arkadaşlarınızı seçmek hakkı veriliyor. Sizin evde otursun oturmasın bu kurumda bulunan arkadaşlar arasından istediklerinizi seçebilirsiniz. En çok istediğiniz arkadaşlarınızın adını en başa koymak üzere, ikinci, üçüncü, dördüncü v.s. olarak istediklerinizi de onun altına sıralayınız. Etrafınıza iyice bakın, sonra kararınızı verin. Sececeğiniz kimselerle aynı evde oturmanızın mümkün olabileceğini de unutmayın.»

Bu testlerin incelemesi üç safhadan geçer: 1) Kendiliğinden seçmeler, 2) Bu seçmelerin sebeplerini araştırma «motivatio». 3) Bu seçmelerin determinizmi. Kendiliğinden secme, kaç üyenin kendi zümresinden arkadaş seçtiğini bildirir. Denekler üzerinde konuşma (interview) tekniğiyle yapılan sebepleri araştırma analizi çekim ve itimlerin sebeplerini belirtir. Bu çekim ve itimlerin altındaki determinizm, Sosyometrik ihtivaçlara uygulanan (adapté) «kendiliğindenlik testi» ile incelenir. Kendiliğindenlik testi ferdi - korku hiddet gibi «hazırlıksız haller» denen, temelli ve açık heyecanlı tepkiler doğurmağa eğilimli - günlük hayatın tipik bir durumuna sürükler. Bu testin meydana çıkardığı mimikli ve sözlü ifadeler tesbit edilir. İs üzerinde olan deneğin kişilik yapısı, yasanan duruma katılışı, kendisiyle işbirliğ edenlerle olan münasebeti üzerine dikkate değer bilgi sağlar¹⁷.

Sosyometrikcinin gözönünde tutacağı noktalar şunlardır:

a) Sosyometrikçi çoğu zaman deneye vurulan zümre üyelerinin direnciyle karşılaşır. Bu direnci türlü sebeplerden gelebilir. Meselâ zümre üyelerinin sosyometri testi hakkında hiç bir şey bilmemeleri onları ürkütmüş olabilir. Eğitim eksikliğinden doğan bu türlü dirençler umumi efkârı aydınlatmak yoluyla önlenabilir.

b) Denek baskaları hakkındaki duygularını bildirmek istemez, çünkü baskalarının kendisi hakkındaki duygularını öğrenmekten çekinir. Sosyometrikçi bu türlü çekingenlikleri de önlemeğe çalışmalı.

c) Sosyometri testi zümrenin kültür ve bilgi seviyesine ve derneklerin teste olan kabiliyet derecelerine göre ayarlanmalıdır. Gerçekten sosyometri tekniği katılaşmış kurallara bağlı değildir. İncelenen zümrenin o andaki durumuna uygulanması gerekir.

¹⁷ J. L. Moreno, «Who shall Survive», kitap I, sahife 103-104 ve 104-105.

d) Makrososyolojide düzgü (norme) ne ise mikrososyolojide de ölçüt (critéria) odur. Onun için testte kullanılacak ölçüler «birlikte yaşamak», «birlikte iş görmek» gibi tümel (universal) bir karakter taşımalıdır. Meselâ «birlikte ava çıkmak», «birlikte kâğıt oynamak» birlikte *base ball* oynamak» ölçülerine dayanan testler de hazırlanabilir, ama bunlar tümel bir karakter taşımaz.

Sonra zümre üyelerini yakından ilgilendirecek, onları heyecanlandıracak, kızıştıracak ölçütlere dayanan sorular seçilmelidir.

Bu bakımdan teşhis ölçüleriyle (diagnostic criteria) eylem ölçülerini (action criteria) birbirinden iyice ayırmak gerekir. Meselâ: «Eve yemeğe kimleri çağırırsınız?» derken yönetici, denegi bir işe sürüklemiyor, onun için bu bir eylem aracı değil, bir teşhis aracı, bir teşhis ölçütüdür¹⁸.

Buna karşılık meselâ yeni bir sömürge kurmak isteyen öncüler zümresini bir toplantıya çağırır da onlara: «Yeni bir sömürgeye gitmek üzere hazırlanıyorsunuz, yanınıza arkadaş olarak kimi istersiniz?» dersiniz, bu soru bir teşhis ölçüsüne değil de, bir eylem (action) ölçütüne dayanmış olur. Buradaki soru toplantıdaki üyelerin kendiliğindenliklerini kızıştırmaya, onları harekete sürüklemeye son dercede elverişli bir konudur.

e) Sosyometrikci zümre içindeki bir kimseyi sadece dıştan gözlemekle, hattâ zümreye katılmakla o kimsenin gerçek eğilimini kavrayamaz.

Onun için derneklerin de mutlaka birer deneylemeci olarak deneye katılmaları gerekir. Sosyometri testi, bunu meeslâ her derneğin, içinde bulunduğu zümreden arkadaşlarını seçtirmekle sağlar. Sosyometri testinde seçmeyi dernekler kendileri yaptıkları ve test birbiriyle münasebette bulunan bütün kişilere tatbik edildiği için zümre yapısının, zümre üyelerine nasıl görüldüğü hakkında genel bir bilgiye sahip oluruz.

Deneylemeye yalnız gözlemcinin katılması kâfi değildir. Her dernek de bir gözlemci gibi katılmalı ve gözlemciye yardımcı olmalıdır. Onun için ele alınacak teknik herkes tarafından bilinmeli ve herkes tarafından kabul edilmelidir. Topluluğun bütün fertleri bir dereceye kadar projeye katılmalıdır. Bir incelemede derneklerin katılma derecesini emniyete almak lâzım.

f) Sosyometrikci, olguları dıştan inceleyen, istatistiğe elverişli olaylar üzerinde çalışan gözlemciden farklıdır. Deneylemede kişiliğinin rolü büyüktür. Bu bakımdan deneylemeciler de, anketciler de, psikodramatik metodla deney vurulurlar. Kendilerine toplumda, özel hayatlarında başlarından geçen roller verilir. Her bir anketçi hakkında tam bir bilgi edininceye kadar bu metodlar tekrarlanır. Böylece her bir anketcinin oynamaya istidatlı olduğu roller

¹⁸ J. L. Moreno, «Who shall Survive», kitap I, sahife 99.

duygusal yayılma gücü, uyarıcılık kabiliyeti nicel olarak belirtilmiş olur.

g) Sosyal dünyanın örneğini gözle kavrayamayız. Ancak sosyogramlardaki şematik tasvirler onu bize görünür hale sokar. Sosyogram olguları şemalarla gösteren basit bir metod değildir. Bir keşif metodudur. Bugüne kadar da bir topluluğun yapısal analizini bu derece açıklıkla ortaya koyacak herhangi bir yol bulunmuş değildir. Bir topluluğun genel haritasından da herhangi bir parçasını alıp daha büyük nisbette bir haritasını yapmak, böylece mikroskop altında bakar gibi incelemek mümkün olur¹⁹.

h) Nihayet sosyometri bütün sosyal bilimleri aslına, asıl kaynağına, ahlâka götürmektedir. Bütün sosyometri teknikleri gibi, sosyometri testi de, deneylemeci ve deneklerden üstün bir ahlâk bekler. Gerçekten Sosyometri deneymelerinin arkasında daima şu ahlâk ilkeleri gizlidir: «Doğru olunuz», «içinizden geldiği gibi davranınız», «özcü olmayınız, mert olunuz». Başka bir deyimle Sosyometri şu ahlâksal emirlere dayanır: «Doğru söyle, doğru cevap al», «Zümreye sevgiyle bağlanırsan, o da sana sevgiyle bağlanı», «İçinden geldiği gibi davran, aynı karşılığı bul²⁰».

Şunu da belirtelim ki Moreno sadece sosyometri metodlarını bildirmekle kalmamış, çeşitli metodları türlü zümrelere tatbik etmiş, bu yolda bir çok incelemeler meydana getirmiştir. Sosyometri testini tatbik ettiği bir çok incelemeler arasında en önemlisi: New-York'da Hudson civarındaki ıslâhaneye ilgili olanıdır²¹.

«Bu küçük ölçüde deneyler iki bakımdan faydalı olmuştur: Bir taraftan her yeni incelemeyle insan münasebetleri ülkesinde büsbütün sağlamlaşan önemli buluşlara varmıştır, bir taraftan da çeşitli topluluklarda bulunmuş olan sosyometrik yapı unsurlarını bir araya getirmiştir. Bu küçük örnekler sayesinde de insanlık toplumunun sosyometrik temellerini geniş bir görüşle tasarlamak mümkün olmuştur. Bu türden değerli incelemeler arttığı nisbete, insanlık dünyasının gittikçe daha doğru, daha tam bir «psiko-géographique» örneğini kurmak imkânları da artacak. Öyle ki bugün elimizde bulunan, onun yanında son derecede kaba ve ilkel kalacak²²».

B) *Psychodrama, Sociodrama:*

Tiyatronun, oyunun psikiyatride bir tedavi metodu, sosyal olayların incelenmesinde de bir deneyleme (experimentation) metodu olarak kullanılmasını

¹⁹ J. L. Moreno: «Who shall Survive», kitap I, sahife 95.

²⁰ J. L. Moreno: «Who shall Survive», kitap I, sahife 114.

²¹ J. L. Moreno: «Who shall Survive», kitap III, sahife 219-455.

²² J. L. Moreno: «Who shall Survive», kitap I, sahife 123.

Moreno'ya borçluyuz. Moreno psikiyatride bir tedavi metodu, Sosyometride de bir deneyleme metodu olarak kullandığı bu tiyatro metodlarına «Sociodrama» ve «Psychodrama» adını vermiştir²³.

Moreno bu metodlarıyla toplum denen geniş sahnede geçen rollerden didediklerini küçük ölçüde sahneye koymakta, canlılığını kaybetmeden onları yeniden yaşatmakta, istediği kadar tekrarlamakta, böylece deneylemesini, ya da tedavisini yapmaktadır.

Fizikci, kimyacı, biyolojist için lâboratuvar ne ise, Moreno'nun «Sociometry» si için de tiyatro sahnesi odur. Gerçekten fizik, kimya gibi bilimlerde bilgin tabiatte tabii olarak beliren olayların şartlarını kendisi hazırlamaz mı, bu olayı küçük ölçüde lâboratuvarda yeniden canlandırmaz mı? Meselâ yağmurlu, güneşli havada tabii bir şekilde ortaya çıkan gök kuşağını, fizikci lâboratuvarda güneş ışığını prizmadan geçirerek tekrarlar. Şartlarını kendisi hazırlayarak gök kuşağının küçük bir örneğini verir. İşte tıpkı bunun gibi, sosyal hayatta tabii bir şekilde beliren olaylar da sahnede küçük ölçüde yeniden canlandırılmakta....

Psikodroma ve Sosyodrama metodları beş unsurdan faydalanır: a) Sahne, b) Denek, ya da hasta, c) Yönetici «directeur», d) Yardımcı egolar yanı yardımcı tedaviler, e) Dinleyiciler, seyirciler.

Tiyatrocu da bu beş unsurdan faydalanır. Yalnız «denek» in, ya da hastanın yerini başaktör, yöneticinin yerini sahneye koyucu, yardımcı tedavicilerin yerini de diğer aktörler tutar. Şunu da hatırlatayım: Tiyatroda amaç sanat eseri yaratmaksa, psikodrama Sosyodramada amaç, tedavi, ya da bilimsel hakikattir.

a) Sahne — Deneklerin bulunduğu her yer sahne olabilir. Meselâ ailenin oturduğu ev, okul sınıfı v.s.. Derin zihin bozukluklarının çözülmesi için böyle bir tedavi, tiyatrosu şart. Çünkü sahne insana gerçek hayattan çok daha üstün bir ferahlık sağlar. Burada gerçekle hayal birbirine karışır, Hamlet'in babasının hayali Hamlet'in kendisi kadar gerçek olur. Hayaller, birsamplar da cisimlenebilir.... Sahnenin mimarisi ruh hastalıklarının tedavisine elverişlidir, yuvarylaklığı, arkaya uzanan çeşitli plânlar ruh gerginliklerinin yumuşamasını, hareketlerin kolaylıkla gelişmesini sağlar.

b) Denek, ya da hasta — Sahneye getirilen hasta ya da denekten kendi hayatını, günlük hayatını yaşaması istenir. Daha önce başından geçmiş bir olay, ya da kendisini rahatsız eden bir mes'ele de sahneye konabilir. Deneğin

²³ J. L. Moreno: «Who shall Survive», sahife 81-89.

«aklına gelen her şeyi rahatça söylemesi, yapması için kendiliğindenliğini (spontanité) kızıştırmak gerekir, bunu sağlamak için de çeşitli teknikler vardır. Sahnede deneğin anası, babası, karısı, oğlu yerine geçenler de yardımcı ego'lardır.

c) Yönetici hem bir sahneye koyucu, hem bir tedavici, hem de bir analizcidir. Sahneye koyucu olarak deneğin en ufak eğilimlerini sezmesi, gerekince de bunları oyuna sokması, sahnedeki oyununun gerçek hayata uymasına dikkat etmesi, oyunla seyirciler arasındaki bağın gevşememesine çalışması gerekir.

Tedavici olarak deneğin nabzına göre şerbet vermeyi çok iyi bilmesi, çatılacak, kızdırılacak, şakalaşılacak zamanı çok iyi kestirmesi lâzımdır.

Analizci olarak da deneğin anası, babası, çocukları, dostları, komşuları gibi yakınlarından denek hakkındaki bilgisini tamamlamalı.

d) Yardımcı egolar, oyunda deneğin günlük hayatında etrafını saran gerçek, ya da hayali kişilerin yerini tutar. Bunların üç görevi vardır: İlk deneğin dünyasında rol alan bir aktör, sonra deneği idare eden bir tedavici, nihayet sosyal bir deneyimcidir.

e) Seyircilerin de rolü ikidir. Ya sahnede oynayan deneğe yardım ederler, ya da deneğin yardımından faydalanarak kendileri denek durumuna düşerler, Seyirciler deneğe yardım ederken gürültülü gösterileriyle umumî efkârı temsil ederler. Bunların açıklamaları, kahkahalı gülüşleri, öfkeli itirazları deneğinki kadar kendiliğindenli olur.

Psikodrama analizinde yönetici birçok güçlüklerle karşılaşabilir. Denek öyle kolay kolay sahnede oynamayı kabul etmez, sahnedeki başarımın kendisine bağlı olduğuna iyice inandıktan sonra işbirliğine razı olur. Yönetici bütün bu zorlukları yenip de deneği bir kere sahneye çıkardı mı, artık hiç bir şeye karışmaz, bazan oyundan uzaklaştığı, büsbütün ayrıldığı da olur. Bu çekilişi, denek kendisi için bir zafer sayar. Denek bu sırada sahneye başka bir takım kimselerin çıktığını görür. Bunlar günlük hayatta deneğin, ya da hastanın etrafını saran anne, baba, kardeş, karı, koca, çocuk gibi yakınlarının, ya da hayal ve birsamlarındaki kimselerin yerini tutan, sahnede onların rolünü oynayan yardımcı ego'lardır. Tedavici birer uzman olan bu yardımcı ego'lar hastanın kendiliğindenliğini kızıştırmak ve ruhunun yeniden kuvvet ve parlaklık kazanmasını sağlamak için, son derecede uysal davranırlar, onun bütün hareketlerini büyük bir hoş görürlükle karşılarlar. Ruhun büyük bir kısmı kullandıkları dilin sembollerine girmediği için yardımcı ego'lar deneğin elini sıkarak, yüzünü okşamak, öpmek gibi bedenle temas, bedenle tedavi gibi türlü çarelere başvururlar. Böylece denek kendisini bazan kızdıran, inciten, bazan şaşırtan, bazan da sevindiren bu yardımcı ego'ların bu yarı gerçek yarı hayali

âleminde kendini oyuna kaptırır ve kendini gerçeğe yakın bir dünyada bulur. İçini rahatça boşaltır, o zamana kadar hiç ulaşamadığı bir tatminlik duygusuna yükselir.

Hasta günlük hayatında etrafını saran anasına, babasına, karısına kardeşlerine, çocuklarına, dostlarına olduğu kadar, hayallerine, birsamlarına gücünü boş yere harcadığı için, ruhu zayıflamış, fakir düşmüştü. Ama şimdi psikodramada, anasının, babasının, dostunun, düşmanının, rollerini asli gibi yaşadığı için onlara yatırdığı gücü yeniden kazanmıştır. Denek psikodramada, birsamlarında kendisine musallat olan kişilikleri de aynı şekilde canlandırdı mı, bunların büyümlü etkisi de ruhundan silinir. Artık hasta kendini, kişiliğini yeniden bulur, sinsi kuvvetlerin dağıttığı unsurları yeniden birleştirir, kendini çok daha güçlü duyar.

Psikodrama yalnız sahnede oynayan denegi tedavi etmekle kalmaz. Seyirciler arasında bulunan ve sahnede olup bitenleri bütün çıplaklığıyla gören denegin anasını, babasını, kardeşlerini, karısını, çocuklarını, iş arkadaşlarını, dostlarını, düşmanlarını tedaviden geçirmiş olur.

Psikodrama, Sosyodrama metodları arasındaki farka gelince: Birincisinde sahnede yer alan fert ise, ikincisinde yer alan zümredir. Birinde ferdin düşünceleri, ferdin mes'eleleri, ötekinde de belirli bir kültürü temsil eden zümreler, kollektif ideolojiler incelenir.

Şunu da hatırlatayım ki psikodrama, Sosyodrama «Socometry» nin en çok tartışılan ve en az gelişmiş olan metodlarıdır. Bu noktada hekim Moreno, sosyolog Moreno'dan önce gelmektedir.

Tiyatro ve Sosyal hayat:

Moreno insan ruhunun tedavisinde ve insan münasebetlerinin incelenmesinde niçin tiyatro metoduna başvurmuştur? Toplum hayatıyla tiyatro oyunu arasında büyük bir benzerlik var da ondan sanırım. Gerçekten en küçüğünden en büyüğüne kadar her zümre, her toplum tiyatro sahnesine benzemez mi? Her birimiz bu geniş sahne içinde çeşitli rolleri üzerine alan, oynayan aktörler sayılmaz mıyız? Meselâ herhangi bir kimse aile içinde baba rolünde; otobüste, dolmuşta, trende, vapurda, yolcu rolünde; mesleği öğreticilikse öğretmen, tüccarsa tüccar rolünde; bir politik partiye, bir kulübe bağlıysa silik, ya da gözde bir üye rolündedir. Her birimizin hepimizin toplum denen bu sahnede böyle binbir rolümüz yok mudur? Hangi rolü oynyorsak o kılığa bürünmez miyiz? Mimiklerimizi, jestlerimizi, davranışlarımızı, oynadığımız sosyal role göre oynamaz mıyız? Bu bakımdan toplum hayatıyla tiyatro hayatındaki benzerlik inkâr edilebilir mi? Tiyatro sahnesinde nasıl aktörler yükledikleri

rollere göre türlü kılıklara bürünürlerse, toplum denen geniş, sahnede de her birimiz üzerimize aldığımız rollere göre çeşitli kılıklara gireriz. Biri tiyatro aktörü ise, biri toplum aktörüdür. Toplum hayatı bir oyunsa, tiyatro bu oyunun oyunu, onun bir yeniden tekrarıdır. Kısası bu yönden, sosyal hayatla tiyatro arasında bir öz farkı yok, sadece bir derece farkı vardır.

Aktörlerin hürlük dereceleri bakımından da toplumla tiyatro arasında benzerlik vardır. Toplum hayatında oynanan rollerin nasıl farklı hürlük dereceleri varsa, tiyatrodaki oynanan rollerin de aynı şekilde hürlük dereceleri vardır. Gerçekten toplum denen sahnede oynanan binbir çeşit rolden bazıları geleneklerle, törelerle, âdetlerle, kanunlarla, tüzüklerle, yönetmeliklerle donmuş katılmış bir hal alır. Toplum aktörünün hareketlerini, davranışlarını, sözlerini, düşüncelerini son derecede sınırlar; bazıları da aktöre sonsuz hürlük verir, herhangi bir din törenini yerine getiren, meselâ namaz kırdıran hocanın hareketleri, okuyacağı dualar, söyleyeceği sözler; çok sıkı kurallara bağlanmıştır. Hürlüğü son derecede kısılmıştır. Gene bunun gibi, polis suçluya nasıl davranacağı önceden belirtilmiştir, ama burada polisin davranışı hocanınki kadar sınırlı değildir, kişisel teşebbüse, hürlüğe daha çok yer verilmiştir. İşte bütün sosyal rolleri böyle en katılmışlarından en hürlerine kadar derecelendirerek sıralamak mümkündür.

Tiyatrodaki yüklenen roller de böyle değil midir? Bir ucunda eserin metnine ve sahneye koyucunun tasarladığı hareketlere harfi harfine uyan aktörün son derecede sınırlı rolü varsa, bir ucunda da sahnede tam bir hürlük içinde oynayan tuluatcının rolü vardır. Bu iki uç arasında da rollerin sonsuz dereceleri sıralanabilir.

Tiyatro hayatı yapma (sun'î) bir hayattır denirse, sosyal hayatın da bu bakımdan hiç de tiyatrodan aşağı kalmıyacağı ileri sürülebilir. Gerçekten sosyal hayatımız daha doğrusu insanlığımız, hayvanlık temeli üzerine kurulmuş baştan aşağı yapma ve takma bir hayat değil midir? Bunlar hayvanlık iç güdülerimiz gibi doğuştan değildir, sonradan terbiye ile edinilmiştir. Onun için de öğretilir, takmadır, kanımıza işlemiş değildir. Terbiye yoluyla edindiğimiz her türlü alışkanlıkların, göreneklerin (routine), tekniklerin, zanaatların, dil, san'at gibi değerlerin durmadan tekrarlanması, tazelenmesi de bu yüzdendir. Bunlar devamlı şekilde işlenmezse paslanır, bilenmezse körleşir. Kısası toplum hayatımız, insanlığımız bir cilâ, bir kaplamadır, kazıdınız mı altından asıl mayamız çıkar.

Demek toplum hayatı baştan aşağı yapma takma bir hayat, tiyatro da bu yapma, takma hayatın yapması onun bir yeniden tekrarıdır? Öyleyse sosyal hayatla tiyatro arasında bu bakımdan da bir öz farkı yok, sadece bir derece farkı vardır.

Moreno'nun tiyatro metodunu (psikodrama, sosyodrama) psikiyatride bir tedavi, sosyometride de insan münasebetini incelemek için bir deneyleme (experimentation) metodu olarak ele almasını, sosyal hayatla tiyatro hayatındaki bu benzerlikte aramak bilmem doğru olmaz mı?

Eylem (action) teorisi:

Moreno'nun insan münasebetlerini inceleyen psikodrama, sosyodrama, sosyometri testi gibi çeşitli metod ve teknikleriyle, bunlara temel olan eylem (action) teorisi insan bilimlerinde devrim yapan son derecede önemli bir buluş sayılmalıdır.

Gerçi fizik ve biyoloji gibi tabiat bilimleriyle, psikoloji, sosyoloji gibi insan bilimleri arasındaki derin farkı, uçurumu, bundan yetmiş beş yıl kadar önce Dilthey²⁴ (1833 - 1911) daha sonra da Rickert²⁵ gibi bir çokları anlayışa (verstehen, compréhension) ve izaha (verklaren, explication) dayanan sınıflamalarıyla belirtmişti. Ama bu düşünceyi felsefe alanından bilim alanına, teori alanından pratik alana, deneyleme alanına geçirmek Moreno'ya nasip olmuştur.

Moreno fizik, biyoloji gibi tabiat bilimleriyle psikoloji bilimleri, sosyal bilimler gibi insan bilimleri arasındaki farkın sebeplerini de şimdiye kadar görülmemiş bir açıklıkla ortaya koymaktadır. Gerçekten taş, toprak, ateş, su gibi cisimler arasındaki değişmez münasebetleri yanı maddenin kanunlarını araştıran fizikçi, bu olayları dışardan inceler. Zaten bu olaylar candan, şuurdan yoksun oldukları için üzerlerine roller alıp kendi kendilerini deneylemeleri mümkün değildir.

Hayvan, insan organizmalarını, hayat olayları arasındaki münasebeti inceleyen biyolojist de, tıpkı fizikçi gibi bu organizmaların şuurlarına başvurmadan, olayları dışardan incelemekle amacına ulaşabilir. Bu alanda gerçi yalnız insanların üzerlerine rol almaları kendi kendilerini deneylemeleri mümkündür ama biyolojide aranan şey şuur münasebetleri değil de, sadece organik münasebetler olduğu için insanın deneye herhangi bir şuurlu müdahalesinin hiç bir etkisi olamaz.

Şuur münasebetlerini kendine konu edinen, bunların en kendiliğindenli (spontané), en yaratıcı, en hür, en şuurlu olarından tutun da; en donmuş katılaşmış, kalıplaşmış, mekanikleşmiş, maddeleşmiş olanına kadar inceleyen psikolojiyle sosyolojiye gelince: hayvanla insanda müşterek olan şuru ince-

²⁴ Dilthey: «Einleitung in die Geisteswissenschaften (1883), Fransızca çevirisi: «Introduction à l'étude des sciences humaines», (1942).

²⁵ Henri Rickert: «Kulturwissenschaft und Naturwissenschaft», (1899).

yen psikolojinin²⁶ çeşitli dallarında gözlemci, deneylemeci, gözlediği, deneylediği hayvan, ya da insanların şuurlarında olup bitenleri mutlaka öğrenmesi gerekir. Bunu yapmazsa psikoloji lüzumsuz bir bilim durumuna düşer.

Bugüne kadar hayvan, insan psikolojisi üzerinde yapılan incelemelerde, gözlemci, ya da deneylemeci denekleri tıpkı fizik ve biyolojide olduğu gibi daima dışardan incelemiştir. Halbuki hayvan psikolojisini iyice kavramak için hayvanların şuur ve idraklerinin, duygularının içten incelenmesi gerekir. Hayvanların şuurlarıyla, insan olan gözlemci arasındaki bu şuur münasebetini, bu iç bağı doğrudan doğruya sağlayacak elimizde hiç bir müşterek bağ yoktur. Hayvanların psikolojisi, şuurları, idrakleri hakkında edinebileceğimiz bilgi ancak hayvanın mimikleri, davranışları gibi dışlaşmış hareketlerle mümkün olabilir. Deneylemecinin, meselâ farelere, kobaylara, maymunlara, köpeklere bir takım roller yüklemesi, duygularından, idraklerinden faydalanması mümkün müdür? Bu mümkün olmayınca da hayvan psikolojisi hayvan şuurunun ancak yüzünde, dış kabuğunda kalacak, hiç bir zaman derinliğine giremeyecek. İnsan psikolojisini inceleyen psikologun, insan münasebetlerini inceliyen sosyal psikoloğun, sosyometrikcinin, sosyoloğun, sosyal bilimcinin durumu ise, hayvan psikoloğunkinden çok farklıdır. Burada denekler artık hayvan psikolojisinde olduğu gibi fareler, kobaylar, köpekler değildir, insanlardır. Deneylemeci her biri birer insan olan deneklerin şuurlarından doğrudan doğruya olmasa bile şuurun en derin köşelerini aydınlatmaya elverişli dil, sezis gibi çok ince araçlardan faydalanabilir. Oysa ki bugüne kadar psikolog, sosyolog insan şuurunu olsun, insan şuurları arasındaki münasebetleri olsun hep - fiziğin taşı

²⁶ Hemen işaret edelim ki; tam anlamıyla insan bilimleri psikoloji bilimleri değil de, daha ziyade türlü değerlerimizi kendine konu edinen sosyal bilimlerdir. Çünkü psikoloji, insan şuru ile uğraştığı kadar hayvan şuru ile de uğraşır. Daha doğrusu insan şuurunun hayvanla müşterek olan tarafını inceler. Halbuki sosyal psikoloji, sosyoloji gibi bilimler hayvanda bulunmayan, yalnız insana has olan sosyal şuurla yani çeşitli değerlerle uğraşır.

Gerçekten son derecede karmaşık ve parçalanamaz bir bütün olan insanın psikik hayatı analiz edilirse özel vasıflarla birbirinden ayrılan iki şuura bölünür. Bunlardan biri hayvanla müşterek olan ferdi şuur, biri de yalnız insana has olan sosyal, ya da kolektif şuurdur. Birincisi psikolojinin, ikincisi de sosyal psikolojinin, ya da sosyolojinin konusudur.

Bilindiği gibi gerçi hayvanda da iç güdülerden başka yeni durumlara karşı yeni tedbirler almak gibi oldukça ileri zekâli hareketler vardır. Ama bunlar hiç bir zaman akıl ve değerler mertebesine erişmemişlerdir. Kısası insan şuurunun psikolojik tarafı hayvan şuurıyla birleştiği halde sosyal tarafının hayvan şuurıyla hiç bir dokunma noktası yoktur. Gerçekten şuur objektif bir varlık gibi gözleyebilen başka bir değerle şuurun şuuruna erişen, kendi âlemini, değerlerini yaratan biricik varlık insandır. Onun için sosyal alan, değerler alanı, insan alanıdır. İnsan, yarattığı değerleri nesnelleştirerek (objectivé) dış âleme taşıyarak maddeye aksettirir. Böylece aletlerini, sembollerini, kavramlarını kurar, geçmişe doğru uzanarak nesnelleşir, hafızasını, kişiliğini kurar, geleceğe doğru nesnelleşerek de ideallerini yaratır.

toprağı, biyolojistin organizmaları incelemesi gibi - dışardan incelemiştir. Her biri birer insan olan denekleri birer aktör haline sokmak, onları müşterek bir amaca fiilen katılan kimseler gibi görmek, böylece denekleri sahnelerin aynı zamanda hem yaratıcı, hem oynayıcı aktörleri haline sokmak, bir kültür sistemini parça parça sahneye koymak ve fiilen oynatmak Moreno'ya gelinceye kadar kimsenin hatırlanmadığıdır.

Moreno'ya göre²⁷: «Organizmalar zümresi», «organizma-çevre» kavramları ancak olaylara dıştan bakan bir sosyal gözlemcinin, bir sosyal seyircinin kabul edebileceği bir görüş olabilir. Bugün insan şuurunu, insan münasebetlerini içten kavramak isteyen gerçek bir sosyal deneyimci «organizmalar zümresi» kavramına değil de, «aktörler zümresi» kavramına «organizma-çevre» kavramına değil de «durum içinde aktör» (actor in situation) kavramına dayanmalıdır.

«Aktörler zümresi», «organizmalar zümresi» nden büsbütün ayrı bir şeydir. «Aktörler zümresi» bir «Biz» dir, bir yaratıcılar zümresidir, «organizmalar zümresi» gibi bir «Onlar» değildir.

Eylem teorisine dayanan bir bilimin yapacağı ilk iş organizmayı aktörden, davranışı da eylemden ayırmak olmalıdır. Aktörün oyunu ile gözlemcinin verileri, ya da yorumlamaları bir ve aynı şeymiş gibi ele alınamaz. Bunlar bazan birbirlerinin tamamlayıcıları olurlar. Ama hiç bir zaman birbirinin özdeşi olamazlar. Eylem, hareket ve olguları tesbit ederse; davranış, fiil ve olguların gözlemini tesbit eder.

«Organizma - davranış» teorisine dayanan ve olayları dıştan gözliyen bir bilimde organizma ilk plânda, aktör ikinci plânda gelir. Ama eylem teorisine dayanan bir sosyal deneyimde aktörler topluluğu başta bulunur, organizma ikinci plânda kalır.

Gerçek bir eylem teorisi: «Actorielle» kategorilere, kendiliğindenlik, yaratıcılık, kendiliğindenliğin kızışması (Warming up), alter ego, yardımcı ego gibi aktörler dünyasının yaşanmış karşılıklı tesir güçlerine dayanır.

Aktörleri birleştiren münasebetler sistemiyle, organizmalar arasında gözlenebilen münasebetler sistemi iki farklı alan teşkil eder. Eylemsel sistem ancak aktörler toplantısında var olabilen bir duyuşma (consensus) ya dayanır. Bu gizli içkin duyuşma araştırmaya yardım eden aktörlerin işbirliğiyle nesnelleşir. Çoğu zaman aktörlerin yardımı da yetmez; içten, iyice kavramak için, gözlemcilerin de oyuna girmeleri gerekir.

Moreno'ya göre kendiliğindenlik ve yaratıcılık teorisine dayanmayan bir

²⁷ J. L. Moreno: «Fondements de la Sociometrie», önsöz, XXV - XXIX.

kişilik bilimi, bir toplum bilimi, bir uygarlık bilimi kurulamaz. Çünkü çıkmaz bir yola sapılmıştır.

Başka bir deyimle sosyometrinin psikodroma, sosyodrama ve bütün diğer yeniliklerinin doğurduğu sonuçlar dikkate alınmadıkça, bugün için artık gerçek bir sosyal deneyleme mümkün değildir.

Kendiliğindenlik - Yaratıcılık teorisi²⁸:

Moreno'ya göre sosyometrinin temel taşları kendiliğindenlik (spontanéité) ve yaratıcılık (créativité) kavramlarıdır. Sosyometri yarattığı yepyeni metodlarla bu kavramları metafizik alanından, felsefe alanından, deney alanına geçirmiştir.

Kendiliğindenlik ve yaratıcılık ne birbirlerine eş, ne de birbirlerine benzer oluşumlardır (processus). Strateji bakımından birbirine sınımsız bağlıdırlar ama, gene de ayrı iki kategori teşkil ederler. Herhangi bir kimsede yaratıcılıkla kendiliğindenlik birbirine taban tabana zıd olabilir. Başka bir deyimle bir kimsede kendiliğindenlik çok güçlü olur da hiç bir şey yaratamaz, kendiliğindenliği olan bir aptal olabilir. Bir başkasında da yaratıcılık çok güçlü olur, ama kendiliğindenlikten eser olmaz, böylesi eli kolu bağlanmış bir yaratıcı sayılır. Yalnız bir tek varlık vardır ki: onda kendiliğindenlikle yaratıcılık birleşir, birbirine eş olur, o varlık da Tanrı'dır. Ama deney alanına giren dünyamızda hiç bir salt kendiliğindenlik, ya da salt yaratma ürünlerine rastlamak mümkün değildir, bunlar daima birbirlerine bağlıdırlar.

Moreno'ya göre: kendiliğindenlik bazı kimselerde yaratıcı gücü kızıştırıp harekete getirebilir. Meselâ bir sürü Michel Ange doğmuştur, ama bunlardan yalnız biri şaheserler vermiştir. Bir sürü Beethoven'den yalnız biri o eşsiz senfonileri besteleyebilmiştir. Bir çok İsa'lardan yalnız biri bildiğimiz peygamber İsa olmuştur. Bu yüzlerce, binlerce Michel Ange'ların, Beethoven'lerin, İsa'ların hepsinde bir müşterek taraf vardır: hepsi yaratıcıdır, hepsi yeni fikirler taşır, ama bunların üçünden başka (Michel Ange, Beethoven, İsa) hiç birinde bu yaratıcı gücü, yeni fikirleri kızıştırıp (Warming up) gerçekleştirecek, kuvveden fiile çıkaracak, o kendiliğindenlik denen şey yoktur, bu yüzden de en değerli cevherleri boşa gitmiştir. Kendiliğindenlik olmadı mı yaratıcılık ölür, yaratıcılık olmadı mı da kendiliğindenlik boş ve kısır kalır. Kısası kendiliğindenlik ve yaratıcılık iki ayrı kategoriden gelir. Yaratıcılık bir töz (substance) ise, kendiliğindenlik bir katalizör (catalyseur) dür.

İnsan türünün ilk yaratıcı insanı ile bugünün yaratıcı insanı arasında bü-

²⁸ J. L. Moreno: «Who shall Survive», 1953, Beacon, N. Y. sahife 39-48.

yük bir farkın bulunması gerekir. Gerçekten bugünün insanını alfabe, sayı, dil, nota gibi sonsuz kültür kalıpları (cultural conserves) sarmıştır. Halbuki bu katılaşmış örneklerin henüz belirmediği, ya da pek az bulunduğu bir uygarlık çağı tasarlanabilir. Kültür kalıplarının henüz bulunmadığı bu ilk medeniyet çağlarında insanların içlerini dökmek için bugünkü modern insanın sözlü dilinden büsbütün farklı bir şey yaratmış olmaları çok mümkün. Ne düşüncelerini, duygularını kalıplaştıran kelimeler, alfabe sistemleri, ne de şarkılarını kalıplaştıran notalar vardı. İnsanı geçmişin her türlü mirasından, her türlü kültür kalıplarından sıyrılmış olarak tasarlırsak bu gelenekçi kalıpların henüz bulunmadığı çağlarda insanların içinde buldukları hali kestirmek kolaylaşır. Bugün yaratıcı insan kültür kalıplarının bulunmadığı o çağların insanına ne kadar yaklaşırsa başarısı o kadar fazla olur.

Bugünkü uygarlığımızın başlıca vasfı bu donmuş katılaşmış kültür kalıplarıyla savaşarak bunların boyunduruğundan sıyrılmaktır. Bu kurtuluş çabası, o kaybolmuş cenneti, o ilk dünyamızı yeniden bulmak isteğinden doğmaktadır.

Kültür kalıplaşmasından önceki Beethoven de olduğu kadar günümüzün Beethoven'ünde aynı derecede kendiliğindenlik vardır. Yalnız bu yaratıcı kendiliğindenlik, insanlığın o ilk çağlarında bugünkü gibi kültür kalıpları ile sarılmış değildir. Onun için o çağlarda kendiliğindenlik bugünkünden belki daha güçlü idi, ama buna karşılık daha az disiplinli, daha az işlenmiş olması çok mümkün.

↳ Kendiliğindenlik insanlığın evriminde libido'dan, hafızadan, zekâdan önce belirmesine, insanlığın en eski ve tümel (universal) bir melekesi olmasına rağmen en az işlenmiş, en az gelişmiş bir gücüdür. İnsanlığın çektiği ruhsal ve sosyal sıkıntılar hep kendiliğindenliğin yeter derecede gelişmemesinden doğmaktadır. Onun için öğreticilerin, tedavîcilerin başlıca ödevi aşırılığa kaçmaktan öğrencilerine daha kendiliğindenli (spontané) olmayı öğretmek olmalıdır.

Kendiliğindenlik insanın az çok tatmin edici bir tarzda harekete sürükliyen şeydir. Kızışma (Warming up) oluşumu da kendiliğindenliğin kendini gösterme, ortaya koyma, belirtme işlemi (operation) dır. Kendiliğindenlik ve onun kızışma işlemi; yemek, gezinmek, uyumak, cinsi münasebette bulunmak, sosyal münasebetlerde bulunmak gibi her çeşit insan münasebetlerinde, sanat yaratmalarında, din hayatında ve dinsel perhizcilikte kendini gösterir.

Kendiliğindenlik melekesi mekaniklik fikriyle özellikle gücün saklanması kanunıyla bağdaşmaz. Halbuki gücün saklanması kanunu bilindiği gibi bir çok psikolojik ve sosyal teorilere temel olmuştur. Meselâ Freud bu ilkeye uyarak «Cinsi iç tepi tabii yolla boşalamadı mı, harcayamadığı bu gücü başka

bir yere aktarmak zorundadır» der. Onun için bu güç Freud'a göre ya hastalık şekline bürünecek, ya da yolunu yükselme (sublimation) de arayacaktır. Freud bu harcanmayan gücün dağılıp gidebileceğini hatırlıdan geçirmiyordu. Çünkü zihni fizikteki «gücün saklanması» ilkesine saplanmıştı. Freud'un bu energetik görüşü benimsenirse her ferdin hayatı boyunca biriktirdiği, ya da harcadığı belirli miktarda bir kendiliğindenlik ihtiyatına sahip bulunduğunu yaşayışına göre de bu ihtiyacı dilediği gibi harcıyabileceğini kabul etmek gerekir. Halbuki Moreno'ya göre: kendiliğindenlik üzerinde yapılan araştırmalar, bu yorumlamanın - hele insanın yaratması bahis konusu olduğu zaman - hiç de doyurucu olmadığını göstermiştir.

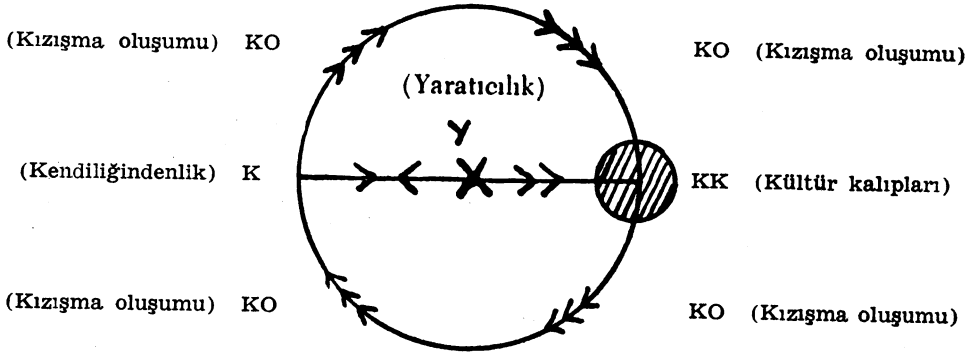
Fert belirli miktarda ve hacimde bir kendiliğindenlik ihtiyatına sahip değildir. Kendiliğindenlik ancak fıskırdığı anda işler. Tıpkı yanınca odadaki eşyayı aydınlatan lâmba gibi. Işık sönünce odada her şeye gene yerindedir ama esaslı bir nitelik yok olmuştur.

Sosyometrinin, sosyal dünyanın, zihin dünyasının en temelli ilkesini bu kendiliğindenlik ve yaratıcılık temel kavramında aramak gerekir. Bu bir yalınlaşma (abstraction) değil, görülen insanların duygusal (affectif) münasebetlerinde işliyen bir ilkedir. Bu ilke sosyal olaylara tatbik edilirse insanların yapma bebekler gibi davranmadıklarını, az çok teşebbüs ve kendiliğindenliğe sahip bulduklarını açıkça gösterir.

Hemen hatırlatalım ki kendiliğindenlik teorisinde kaybolmayan güç fikri de büsbütün bırakılmış değildir. Bu türlü güç, kültür kalıpları, ya da kültür örnekleri şeklinde yeniden belirir. İşte «kendiliğindenlik - yaratıcılık» la kültür örnekleri arasındaki karşılıklı etki; saklanmayan güçle, saklanan güç fikri arasında uzlaşmayı mümkün kılar.

Normal olarak yaratıcı faaliyet birbiri arkasından gelen dört safhadan geçer: yaratıcılık, kendiliğindenlik, kızışma oluşumu (Warming up) ve katılmış örnek (conserve). Kendiliğindenlik bir katalizör'dür. Yaratıcılık ilkel bir x dir, türsel bir işlemi (Compréhension) yoktur, ancak fiiliyle tanınır. Nasıl koruda uyuyan güzelin uyanması için büyüleyici prensin belirmesi lâzımsa tıpkı bunun gibi yaratıcılığın fiil haline geçmesi için bir katalizöre, yani kendiliğindenliğe ihtiyacı vardır. Kendiliğindenlikle yaratıcılık arasındaki karşılıklı etki işlemi (opération) nin gözüküşü, kızışma oluşumu (Warming up), kendiliğindenliğin kurtuluşudur. Bildiğimiz bir şey varsa, o da: bu karşılıklı etkilerin biricik ürününün kültürün kalıplaşmış örnekler yani kültür kalıpları olduğudur.

Kendiliğindenlik - Yaratıcılık - Kültür kalıpları



Kendiliğindenlik, yaratıcılık ve kültür kalıpları arasında dairevi işlemler (opérations) alanı

K. kendiliğindenlik, Y. yaratıcılık, K. K. kültür kalıpları, ya da herhangi bir başka kalıp (meselâ hayvan organizması bir biyolojik kalıptır, kitap, film, makine, hesap makinesi, kültür kalıplarıdır), K. O. kızışma oluşumu (Warming up) yaratıcılığın eylemsel (operationnelle) gözüktüğüdür. Daire: kendiliğindenliğin, yaratıcılığın, kültür kalıplarının işlem alanını gösterir.

İşlem I. Kendiliğindenlik yaratmayı uyandırıyor, $K \rightarrow Y$.

İşlem II. Yaratma kendiliğindenliğe cevap veriyor, $K \leftarrow Y$.

İşlem III. Bu karşılıklı etkiden kültür kalıpları doğuyor, $K \rightarrow Y$ K. K.

İşlem IV. Kültür kalıpları (K. K.) böylece sonsuz şekilde birikir. Bir buzlukta stok olur sanki. Yeniden tesirli olmak için, kendiliğindenlik katalizörü ile yeniden canlandırılması lâzımdır. K. K. — K. — K. K.

Kendiliğindenlik hiç boşa işlemez, ya yaratıcılığa, ya da katılmış örneklerle doğru yönelir²⁹.

Bergson «şuurun doğrudan doğruya verileri» adlı eserinde «hayat atılışı» doktrininde kendiliğindenlik fikrini ilk defa ortaya atmakla unutulmaz bir hizmet görmüştür. Ama Bergson'da bu fikir metafizik alanda kalır. Kendiliğindenlik ve yaratıcılık kavramlarını gökten yere indiren psikodrama ve sosyodrama'dır. Böylece kendiliğindenliği deneyelemeye vurmak, kendiliğindenlik

²⁹ Moreno: «Who shall Survive», 1953, Bercon House, New-York, sahife 46. Aynı eserin Fransızca çevirisi: «Fondements de la Sociométrie», 1954, Paris, sahife 20.

testleri hazırlamak, kendiliğindenlik üzerine ampirik incelemelerde bulunmak mümkün olmuştur³⁰.

Kendiliğindenlik nedir? Bir güç müdür? Bir güce, gücün saklanması ilkesine uymadığını kabul etmek gerekir, yoksa kendiliğindenlik bütün özelliğini kaybeder. Böylece iki türlü gücün bulunduğu sonucuna varılır. Bunlardan biri saklanma ilkesine uyar, biri uymaz. Birinci tip güç türlü şekillerde saklanabilir. Gerçekten birtakım donmuş örnekler vardır ki bunlar saklanabilir, istenildiği zaman da parça parça harcamak mümkün olur. Bu her an hizmete hazır bir otomatın gücü gibidir. İkinci tipe gelince bunun miktarı ölçülür ama saklanamaz, bir yerden başka yere taşınmaz. Bir anda beliren, harcamıveren, harcanmak üzere beliren, yerini bir başka güce bırakması için hemen harcanması gereken bir güç bu. Türlerini devam ettirmek için doğmasıyla ölmesi bir olan hayvanların hayatına çok benzer bunlar.

Saklanabilen fizik, ya da zihinsel bir güç olmadıkça kâinatın var olamayacağını söylemek herkesin bildiği bir şeyi tekrarlamaktır. Ama şunu da bilmek gerekir ki Kendiliğindenlik denen o saklanamıyan öbür güç olmadıkça da ne hareket, ne de bu hareketin devamı mümkün olurdu.

Şüphesiz kâinatta pek az bir kendiliğindenlik vardır. Çok olsa bile insan bunun pek az kısmına ancak devamını sağlayacak kadarına ulaşabilmektedir. Geçmişte insan atılışını engellemek için elinden gelen her şeyi yapmıştır. Kendini bir kararsızlık ve güvensizlik dünyasına atamazdı. Çünkü o zamanlar organizması bunu başarı ile karşılamaya hazır değildi. Onun için de zekâ, hafıza, sosyal kalıplar, kültür kalıpları, aletler, makineler, otomatlar v.s. gibi gerekli destekleri sağlayan, pratik araçların gelişmesine çalıştı, ama sonunda insan oğlu yürümek için kendine hazırladığı koltuk değneklerinin kölesi oldu.

Yaratıcı kendiliğindenlik oluşumunun (processus) sinir sisteminde bir dayanak noktası varsa bu muhakkak ki sinir sisteminin en az gelişmiş bir noktasıdır. Güclük, kendiliğindenliğin saklanamamasındadır. İnsanda bu kendiliğindenlik bir an için ya vardır, ya yoktur. İnsanlık âleminde kendiliğindenlik bu kadar önemli olduğu halde neden bu kadar az gelişmiş? İşte cevabı: İnsan kendiliğindenliğinden ürkmektedir. Vahşi ormanlarda yaşayan dedelerimiz ateşten ürküyordu. Ateş yakmayı öğreninceye kadar da bu korkuları sürüp gitti. Tıpkı bunun gibi insan da kendiliğindenliğe dayanarak yaşamaktan ürkecektir, ta ki onu uyandırmasını ve eğitmesini öğrensin³¹.

³⁰ Moreno: «Fondements de la Sociométrie», önsöz, sahife 30.

³¹ Moreno: «Who shall Survive», sahife 47-48. Fransızca çevirici: «Fonde ments de la Sociométrie», önsöz, sahife 30-31 ve sahife 21.

Mikrososyoloji ve Sosyometri

Birleşik Devletlerde doğan ve gelişen sosyometriden bağımsız olarak Fransa'da bambaşka bir görüş ve metodla aynı konuyu ele alan bir başka akımın belirdiği görülmektedir. Mikrososyoloji denen bu akımın kurucusu Gurvitch'dir³². Sosyometri küçük zümrelerin dinamizmini deneylemeli (experimental) metodla araştırmayı kendine amaç edinmişse, mikrososyoloji «spéculation» metodla sosyal hayatın en basit unsurunun analizini üzerine almıştır.

Gurvitch'in mikrososyolojiyi ilgilendiren ilk yazısı da «Who shall survive» in yayınlanmasından iki yıl sonra çıkmıştır³³.

Gurvitch sosyolojisinde mikrososyolojinin yerini iyice belirtmek için yirmi yıldan fazla bir zamandan beri geliştirdiği sosyolojisinin kısa bir özetini vereceğiz.

Gurvitch'e göre som (concret) bir toplumu kesin bir şekilde incelemek için onun düşeyliğine (vertical) ve yataylığına (horizontal) bir analizini yapmak gerekir. Gerçekten sosyal gerçeği yataylığına dikkate alırsak üç tür (espèce) sosyal tipi birbirinden ayırmak mümkün olur:

- a) Sosyal bağlaşma şekilleri (formes de sociabilité)
- b) Kısmî zümre tipleri
- c) Topyekûn toplum (société globale) tipleri.

a) Sosyal bağlaşma şekilleri ya da misrososyolojik tip — Nasıl ki bugünkü fizik, ihtimaller hesabına dayanan bir makrofizikle «indeterminisme» in daha çok hâkim olduğu «elektron» lar «quanta» lar, «dalga» lar mikrofiziğine ayrılıyorsa, tıpkı bunun gibi sosyolojinin de, bu ayrılığı yani sosyal gerçeğin en basit irca edilemez misroskopik unsurunu belirtmesi lâzımdır. Gurvitch'e göre bu mikrososyolojik unsurlar fertler değildir, belki bütün içindeki çeşitli sosyal bağlaşma tarzlarıdır ki Gurvitch bunlara «sosyal bağlaşma şekilleri», ya da «mikrososyolojik tipler» demektedir.

³² Georges Gurvitch, Rus devrimi sıralarında ilkin orta Avrupaya geçmiş, oradan da Fransaya yerleşmiştir. Bordeaux, Strasbourg üniversitelerinde hocalık etmiş, İkinci Dünya Savaşında Birleşik Amerika Üniversitelerinde misafir profesör olarak bulunmuş, 1949 dan beri de Sorbonne'da yer almıştır. Bir çok eserleri arasında en önemlisi «La vocation actuelle de la Sociologie» dir. (İlk baskı 1950, ikinci baskı 1957, iki cilt, ilâveli.)

³³ Georges Gurvitch: «Analyse critique de quelques classifications des formes de la Sociabilité», Arch. de Philosophie da droit et de Sociologie juridique, 1936. Ertesi yıl da «Essai d'une classification pluraliste des formes de Sociabilité», Annales Sociologique 1937. Seri 17, fasikül III.

İşte sosyal hayatın en hareketli, en canlı tarafı, çokculuğun ve «indeterminisme» in en çok hüküm sürdüğü alan burasıdır. Bu sosyal bağlaşımlar hiç bir güçlüğü uğramadan tekrarlanan en yalın (abstrait) ve en genel sosyal tiplerdir.

b) Zümre, ya da kısmî toplum (groupements particuliers) tipleri — Aile, sendika, köy, il, ilçe, tarikat, kooperatif, sınıf v.s. zümredirler. Bu zümrelerin her birinde, sonsuz «sosyal bağlaşma şekilleri» yani mikrososyolojik tipler kaynaştığı gibi, topyekûn toplumlar da bu saydığımız zümrelerden meydana gelir. Bu zümreler sosyal bağlaşma şekillerinden daha somdurlar.

c) Topyekûn toplum — Zümrelerin birleşmesinden meydana gelen topyekûn toplum tipleri sosyal gerçeğin en som (concret) tipleridir.

Hemen belirtelim ki: Sosyal gerçek çeşitli unsurlarla, tiplerle birbirlerine bağlanmış organik bir bütündür. Onun için sosyal gerçeğin yataylığına olan bu üç tipi (mikrososyolojik tip, kısmi zümre, topyekûn toplum) ancak metodoloji bakımından sırf araştırmalarda kolaylığı temin için birbirlerinden ayrı düşünülebilir. Ama olgular bakımından bunların birbirlerinden ayrılmaları mümkün değildir. Çünkü bunlar sosyal hayatta birbirlerine girmişlerdir, fiilen var olan münasebetleri de çatışkıdır. Bu bakımdan bu üç tipten herhangi birine üstünlük verilemez. Analiz iyi yürütülürse daima birinden ötekilere varılır. Meselâ zümreleri incelemek istediniz mi, ister istemez bir taraftan mikrososyolojiye, bir taraftan da topyekûn toplumlar sosyolojisine baş vurulacaktır. Yalnız şu noktayı belirtmek de faydalı olacak: Varlık daha doğrusu sosyal varlık bakımından topyekûn toplumların üstünlüğünü kabul edersek metodoloji bakımından mikrososyolojik tiplerin üstünlüğünü kabul etmek doğru olur. Bu çelişme (contradiction) - her şeyin birbirine girdiği bir alanda - üstünlükten öncelikten söz açmanın ne kadar sakat bir şey olduğunu gösterir.

Kıyası bugün mikrososyolojiden başlamak daha sağlam görünüyorsa, bunun sebebi zümreler içinde bulunan «sosyal bağlaşma şekilleri» nin en genel ve en yalın (abstrait) tipleri teşkil etmelerindedir. Bundan dolayı da «yalın-som» tipler olan zümrelere ve özellikle sosyolojide en som tip olan topyekûn toplumlara göre çok daha sık olarak tekrarlanırlar. İşte türlü kombinezonlar içinde bu sık sık tekrarlanabilme eğilimi, mikrososyolojik tipleri, ya da sosyal bağlaşma şekillerini buldukları sosyal yapıların nesnel (objectif) tasvirleri için çok elverişli ve faydalı kılar³⁴.

Biraz önce sosyal gerçeği tam anlamıyla kavramak için onun hem yataylığına, hem de düşeyliğine bir analizini yapmak lâzımdır demiştik. Yataylı-

³⁴ Gurvitch: «La vocation Actuelle de la Sociologie», 1950, Paris, sahife 98-99

ğına analiz sonucu meydana gelen üç tipi belirttik, şimdi de sosyal gerçekliğin düşeyliğine analizinden söz açalım.

Gurvitch'e göre: «Günümüz sosyolojisi, sosyal gerçeğin derinliğine incelenmesini ilk plâna alan bir bilim olmak yolundadır. XIX uncu yüzyıl sosyolojisini tek boyutlu(uni - dimensionnelle) diye vasıflandırırsak XX nci yüzyıl sosyolojisini çok boyutlu (pluri - dimensionnelle) diye vasıflandırmak gerekir. Sosyal gerçeğin bir çok alt ve üst yapılardan derinliğine bir çok katlardan meydana geldiği tecrübeli sosyoloğun gözünden kaçmaz. Bu alt ve üst yapılardan meydana gelen çeşitli katlar birbirlerine girmiştir ve birbirlerine karşılıklı etki halindedir. Ama bu katlar arasındaki münasebet gergin, çatışık ve diyalektiktir³⁵.

Gurvitch'e göre sosyal gerçeği nesnel (objectif) gözleme en çok elverişli olandan başlayarak en az elverişliye doğru derece derece araştırmak isteyen bir sosyolog şu sırayı takip edebilir: 1) Ekolojik ve morfolojik yüz, 2) Sosyal organizasyonlar, 3) Sosyal örnekler, 4) Organize üst yapıların dışında kalan az çok düzenli kollektif gidişler, 5) Sosyal rollerin atkısı, 6) Kollektif duruşlar (attitude), 7) Sosyal semboller, 8) Yaratıcı kollektif gidişler (conduite), 9) Kollektif fikir ve değerler, 10) Zihni haller ve kollektif psişik fiiller³⁶.

Gurvitch'e göre sosyal gerçeklikteki bu derinliğine katlarla yataylığına tipler de birbirinin içine girer. İşte sosyologun ödevi bu çatışmaları ortaya koymaktır. Yalnız bu katlar arasındaki münasebetler araştırılırken Gurvitch üç noktaya dikkat edilmesini tavsiye eder:

a) Sosyal gerçekliğin en derin, en yüzden tabakaları terimleri her türlü değerlendirmelerden uzak tutulmalıdır. En derin, ya da en yüzden hiç bir zaman en değerli, ya da en az değerli, en tesirli, ya da en az tesirli, en köklü, ya da en az köklü mânasına gelmez. Sadece yüzden olanlarının nesnel gözleme daha elverişli, derin olanlarının da daha az elverişli olduklarını bildirir. Meselâ morfoloji, coğrafya, ya da demografya temeli sosyal gerçeğin yüzünü; semboller, fikirler, değerler, idealler daha derin katlarını teşkil eder, derken birincileri nesnel bir şekilde kavramanın, ikincilere nazaran çok daha kolay olduğunu anlatmak ister.

b) Sosyal gerçeğin (réalité) bütün katları birbirlerinin içine girerek ayrılamaz bir bütün teşkil etmişlerdir. Bunları birbirlerinden ayırmaya kalktınız mı sosyal gerçeğin unsuru olmak karakterini kaybeder.

³⁵ Georges Gurvitch: «La Vocation actuelle de la Sociologie», 1950, sahife 49.

³⁶ Georges Gurvitch: «La Vocation Actuelle de la Sociologie», 1950, sahife 55-97.

c) Bu katların sayı ve karakterleri tamamiyle pragmatik ve pratik bir temele dayanır. Meselâ Gurvitch «La Vocation» (1950) adlı eserinde sosyal gerçekliği on kata ayırmıştır. Halbuki daha önceki eserlerinde bu katların sayısı daha azdı. Zaten bu sayı hiç bir zaman kesin değildir, eksik, ya da fazla olabilir³⁷.

Simmel, Tönnies, Scheler, Stammer, Vierkandt, Von Wiese, E. A. Ross, Park, Burgess, Bogardus, gibi formalist okula bağlı sosyologlardan başka, Durkheim, Ellwood, E. C. Hayes, Waxweiler, Cooley, Giddings, Sorokin ve daha sayamadığım bir çok sosyologlar da Gurvitch'den çok daha önce sosyal bağların, sosyal münasebetlerin türlü şekilde analizleriyle uğraşmışlar, bunların türlü ölçüt (critère) lere dayanan çeşitli sınıflamalarını kurmuşlardır.

Gurvitch kendisinden önce kurulan bütün bu sosyal bağlaşma şekilleri (formes de Sociabilité) sınıflamalarını dört bakımdan kritik eder. Kendisine göre bunlar:

a) Ya sınıflama için mümkün olabilen çeşitli ölçütlerden yalnız birini ele almışlar,

b) Ya sosyal bağlaşmalar arasında bir mertebeler zinciri kurmuşlar,

c) Ya mikrososyolojik alanla makrososyolojik alanı birbirine karıştırmışlar,

d) Ya da Moreno gibi «Ben», «Başkası» ve «Biz» i içine alan psişik hayatın yalnız bir tarafını görmüşlerdir (Gerçekten Moreno sosyal bağlaşma şekillerini yalnız fertler arasındaki çekim ve itime inhisar ettirdiği için psişik hayatın yalnız «Ben» ve «Başkası» arasındaki münasebetini inceliyen psikolojiye «inter-psychologie» ye yönelmiş, «Biz» i yani kollektif psikoloji, sosyoloji yönünü ihmal etmiştir³⁸.

İşte Gurvitch kendinden önce ileri sürülen bütün bu kusurları göz önünde tutarak, bir de kendisi çokcu görüşe dayanan bir «sosyal bağlaşma şekilleri» denemesine girişir³⁹. Şüphesiz ki Gurvitch'in çeşitli ölçüt (critère) leri gözönünde tutan bu sınıflaması önceliklerden çok daha az kusurludur. Gene hiç şüphesiz ki mikrososyolojinin sosyal gerçeklikteki yerini şimdiye kadar hiç kimse bu derece açıklıkla belirtmiş değildir. Ama bu meziyetlerine rağmen kendinden önceki sosyologlar gibi Gurvitch de gözlem metodu denen ama aslında yarı gözleme yarı «spéculation» na dayanan hattâ bazan «speculatif» tarafı daha ağır basan o gelenekçi metodu aşamamıştır.

**

³⁷ G. Gurvitch: «La Vocation Actuelle de la Sociologie», 1950, sahife 52-55.

³⁸ G. Gurvitch: «La Vocation Actuelle de la Sociologie», 1950, sahife 102-108.

³⁹ G. Gurvitch: «La Vocation Actuelle de la Sociologie», 1950, sahife: 109-189.

Mikrososyoloji alanında «gözlem» (observation) denen gelenekci metodu aşmak, sosyal bağlaşma şekillerini (formes de sociabilité) inceleyecek yepyeni kesin deneyleme metodlarını kurmak ve bunları tatbik alanına sokmak şerefi - Gurvitch'in ve daha bir çoklarının işaret ettikleri bütün eksikliklere rağmen - hiç şüphe yok ki Moreno'ya aittir.

Moreno'nun mikrososyolojik olaylara tatbik ettiği çeşitli sosyometri metodları ve bunların dayandıkları «kendiliğindenlik - yaratıcılık» ve «eylem» teorileri, bir kelimeyle sosyometrisi, yirminci yüzyılın insan bilimleri alanındaki en büyük buluşlarından biri sayılabilir.

Sosyometrinin getirdiği yeni görüş ve metodlarla psikolojik ve sosyal bilimlerin yüz yıla yakın bir zamandan beri gelişmelerini engelleyen başlıca güçlükler çözülmüş görülüyor. Sosyometrik devrim sayesinde artık insan bilimlerinin hızla gelişmeleri beklenebilir.